

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ АПК УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ ЗАГРОЗ І ПІДЙОМІВ

О. А. ШУСТ, доктор економічних наук
О. М. ВАРЧЕНКО, доктор економічних наук
Д. Ф. КРИСАНОВ., доктор економічних наук
О. О. ВАРЧЕНКО, доктор філософії,
Білоцерківський національний аграрний університет,
Н. О. ВЕРНЮК, кандидат економічних наук
Уманський національний університет садівництва

У статті розкрито особливості експортної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу в умовах спорадичного виникнення кризових явищ і підйомів, виявлено специфіку її проведення в міжкризові й міжпікові періоди та стагнаційний рік. Систематизовано проблеми, які гальмували зовнішньоекономічну діяльність в аграрному секторі економіки. Обґрунтовані практичні заходи, спрямовані на зниження негативного впливу кризових явищ на експортну діяльність суб'єктів АПК.

Ключові слова: експортна діяльність, аграрні кризи, суб'єкти АПК, стійкий розвиток, міжпікові періоди, аграрна сировина, оброблені і готові продукти

Постановка проблеми. Розвиток аграрного сектора економіки впродовж останніх п'ятнадцяти років проходить в дуже складних умовах. З одного боку, дві світові фінансово-економічні кризи 2008–2010 і 2014–2016 рр. та породжена епідемією COVID-19 третя, яка характеризувалася занепадом 2020–2021 рр., а з другого, аналогічні національні та спровоковані ними з певним лагом (відставанням) аграрні кризи здійснювали свій суперечливий вплив на розвиток АПК України. До того ж під впливом кризових явищ аграрна сфера розвивалась без достатнього прогресу. Зокрема, вихід із трансформаційної кризи 1990-их років і досягнення докризових обсягів виробництва валової продукції сільського господарства відбулося лише у 2019 р., але випуск і реалізація продукції харчової індустрії значно раніше – у 2005 р.

Водночас якщо раніше глобальні та національні фінансово-економічні й аграрні кризи були породжені більшою мірою циклічним характером розвитку економічних систем, то в останній період часу відбулося розширення спектру і масштабування чинників, які сприяли знівелюванню ролі їх циклічності та фазності, а також по-різному провокували нові проблеми. Це природні чинники (коронавірусна інфекція, «мавп'яча віспа»), кліматичні зрушення (просування природно-кліматичних зон на північ), сезонні та добові температурні аномалії, випадання граду в літній сезон, «торгові війни», зокрема, зернова блокада

чорноморських портів України. Окрім цього, для нашої країни посилюються кризові явища внаслідок повномасштабної неоголошеної війни росії проти нашої країни, яка вже втягнула в свою орбіту багато держав світу.

Реальні загрози щодо погіршення здоров'я населення практично усього світу, зниження урожайності сільськогосподарських культур під впливом посилення природно-кліматичних аномалій, пряме та побічне перенесення військових дій на торговельно-економічні відносини й інші перманентно виникаючі виклики та гострі економічні, соціальні, екологічні проблеми свідчать про те, що на сьогодні світ перебуває у надзвичайно складних умовах. Зокрема, посилаючись на дані Всесвітньої продовольчої програми, Ентоні Блінкен (державний секретар США) зазначив, що на початку року через глобальну пандемію, конфлікти та зміну клімату понад 190 млн людей перебували у стані гострої нестачі продовольчої безпеки [1].

За таких умов Україна може внести свій суттєвий вклад у подолання дефіциту харчових продуктів і, перш за все, відновленням експорту зернових, соняшникової олії та іншої продовольчої продукції. Зокрема, «за даними Європейської Комісії, на Україну припадає 10 відсотків світового ринку пшениці, 15 відсотків ринку кукурудзи та 13 відсотків ринку ячменю. Вона також є найважливішим гравцем на ринку соняшникової олії (понад 50 відсотків світової торгівлі). Так, у 2021–2022 роках Україна посідала сьоме місце у світі за виробництвом пшениці – 33 млн т, кукурудзи – шосте, ячменю – четвертому місці у світі [2]. Зокрема, у 2021 р. обсяги експорту продукції АПК становили: соняшникової олії 5090,0 тис. т (у 2020 р. – 6795,4 тис. т), пшениці 20071,3 тис. т (18059,8 тис. т), кукурудзи 24675,9 тис. т (27915,9 тис. т), ячменю 5656,3 тис. т (5045,8 тис. т) [3, с. 31–32], або зернових всього 50403,5 тис. т (у 2020 р. – 51021,5 тис. т). Надходження валюти від експорту продукції АПК становило: соняшникової олії – 6334,4 млн дол. США (у 2020 р. – 5371,3 млн дол. США), зернових – 12242,9 млн дол. США (9350,1 млн дол. США). Ці чотири позиції в сумі забезпечили у 2021 р. 66,8 % (у 2020 р. – 66,4 %) експортної виручки від продукції АПК.

Отже, у нинішньому році зовнішні загрози експортній діяльності суб'єктів аграрної сфери України надзвичайно ускладнилися, однак в останні півтора десятиліття у цьому секторі не один раз виникали гострі проблеми. Вони негативно впливали на масштаби експорту продукції АПК, але кожен раз після проходження «дна спаду» відбувався вихід із рецесії та підйом. Якраз виникнення внутрішніх проблем і зовнішніх загроз, під безпосереднім і віддаленим впливом яких знаходилась зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів аграрного бізнесу, і виступає предметом наших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування та реалізації експортного потенціалу АПК у постреформаційний період були присвячені роботи багатьох українських вчених. Серед них Гадзало Я., Лузан Ю., Лупенко Ю., Пугачов М., Саблук П., Осташко Т., Варченко О. [4–8] та ін. Їхні роботи присвячені дослідженню різних аспектів зовнішньоекономічної діяльності з ЄС та КНР, розробці прогнозів та визначенню перспективних ринків

збуту вітчизняних товарів і, перш за все, продукції АПК з використанням інструментів економіко-математичного моделювання. Зокрема, розвиток сільськогосподарського експорту України в Китай базується на просуванні кукурудзи та соєвих бобів, а також вивозу продукції переробної промисловості. Стосовно ЄС розширення експорту вбачається, перш за все, зернових і олійних культур та продуктів їх перероблення, а також готової харчової продукції. Відбувається пошук і відкриття нових ринків для реалізації сільськогосподарських і харчових продуктів в країнах Азії, Африки і навіть Латинської Америки. Розширення торгових відносин стало можливим за умови прискореного переходу вітчизняної системи технічного регулювання на європейські регуляторні методи та інструменти у сфері безпеки та якості харчової продукції, які і відкрили шлях її безперерйному проходженню у близько ста країн світу.

Водночас аналізу внутрішніх проблем і зовнішніх загроз, від яких значною мірою залежить і навіть потерпає експортна діяльність суб'єктів АПК, приділено недостатньо уваги. Одна з основних причин – в досліджуваному періоді дуже змінювалися зовнішні складові торгової діяльності. Зокрема, Україна завершила перехід на європейську систему харчової безпеки і тому ширше відкрилися внутрішні ринки ЄС та суттєво розширилася географія експорту і, як експортер світового значення, в рамках різних програм ООН вона стала важливим постачальником зернових для країн, що перебувають у зоні голоду. У цьому зв'язку і зовнішні загрози набули масштабу світових, оскільки вони значною мірою впливали на географію поширення голоду: дефіцит або припинення поставок зернових та інших харчових продуктів з України прямо корелювали з ростом соціальної напруженості в країнах, а особливо африканських, які від цього дуже тісно залежали. Різкі зміни в природно-кліматичних умовах накладалися на аграрні кризи і зумовлювали зменшення виробництва аграрної і харчової продукції.

Метою статті є дослідження динаміки експорту продукції АПК України з урахуванням гостроти внутрішніх проблем та посилення зовнішніх загроз і викликів, узагальнити сучасні загрозливі явища і процеси, які гальмують диверсифікацію та нарощування обсягів зовнішньої торгівлі, та запропонувати їх мінімізації їх негативного впливу.

Результати досліджень. Дослідження зрушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів агробізнесу логічно розпочати із загальної картини експорту продукції АПК, починаючи з 2008 р. (табл. 1). З одного боку, це рік початку світової і національної фінансово-економічної та аграрної криз, а з другого, рік локального підйому експорту товарів, у т.ч. продукції АПК: відповідно 66954,4 млн дол. США і 10824,7 млн дол. США (у 2007 р. показники значно нижчі: відповідно 49248,1 млн дол. США і 6132,7 млн дол. США [9, с. 39]).

Табл. 1. Динаміка експорту продукції АПК України за 2008-2021 рр.*, у млн. дол. США

Показники	2008	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Динаміка криз і підйомів, %, в. п.	
	локальний пік	«дно кризи»	локальний пік	«дно кризи»	вихід із рецесії	тренд підйому	тренд підйому	локальний пік	стагнація	глобальний пік	2015 до 2009	2021 до 2008
Експорт товарів, усього	66954,4	39702,9	68809,4	38127,1	36361,7	43264,7	47335,0	50060,3	49191,8	68089,3	96,0	101,7
Експорт продукції АПК**	10824,7	9515,2	17880,9	14563,4	15282,2	17757,2	18612,5	22295,1	22179,4	27794,7	153,0	256,8
- частка продукції АПК, %	16,2	24,0	26,0	38,2	42,0	41,0	39,3	44,5	45,1	40,7	14,2	24,5
Експорт продукції АПК до ЄС	3507,8	2250,7	5040,2	4155,7	4121,6	5648,8	6126,1	7478,7	6639,5	7824,6	184,6	223,0
- частка експорту до ЄС, %	32,4	23,6	28,2	28,5	27,0	31,8	32,9	33,5	29,9	28,1	4,9	-4,3
Експорт продукції АПК до РФ	1916,0	1375,7	2006,8	276,5	94,5	102,3	92,2	64,0	69,0	49,0	20,1	2,6
- частка експорту до РФ, %	17,7	14,5	11,2	1,9	0,6	0,6	0,5	0,4	0,3	0,2	-12,6	-17,5
Експорт продукції АПК (РФ : ЄС), %	54,6	61,1	39,8	6,6	2,2	1,8	1,5	0,9	1,0	0,6	-54,5	-54,0
Довідково: динаміка виробництва валової продукції сільського господарства і динаміка реалізації продукції харчової індустрії												
Валова продукція сільського господарства - ціни 2010 р.	201,6	197,9	216,6	239,5	254,6	249,2	269,4	-	-	-	121,0	-
- в цінах 2016 р., млрд грн.	-	-	539,5	596,8	634,4	620,5	671,3	681,0	612,1	700,1	-	139,4
- в % (1990 р.= 100%)	71,3	70,0	79,0	88,2	93,8	91,7	99,2	100,6	90,4	103,4	8,2	32,1
- до попереднього року, %	97,5	92,5	96,1	95,2	106,3	97,8	108,2	101,4	89,9	114,4	2,7	16,9
Реалізовано продукції харчової індустрії, млрд грн.	110,3	123,2	245,9	398,0	462,4	548,4	589,9	616,2	668,1	875,7	323,0	794,0
- в % (1990 р. = 100%)	115,0	108,1	112,7	95,2	101,3	108,6	107,0	107,2	105,0	99,3	-12,9	-15,7
- до попереднього року, %	97,9	94,0	101,0	89,1	107,4	106,3	98,7	103,3	99,2	94,6	-4,9	-3,3

*Складено і розраховано за: Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2001-2021 рр. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2021_u.htm; Яценко О.М., Карасьова Н.А. Євро-підприємство: перспективи та загрози реалізації потенціалу зони вільної торгівлі України з ЄС в аграрному секторі. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. Випуск 15.2017. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. С. 39; Нів'євський Олег. Рік під Російськими Контрсанкціями: Досвід ЄС та Уроки для України. URL: <https://voxukraine.org/rik-pid-rosiyskymy-kontrsanctsiyamy-ua/>.

**До продукції АПК включено: I. Живі тварини; продукти тваринного походження. II. Продукти рослинного походження. III. Жири та олії тваринного або рослинного походження. IV. Готові харчові продукти.

Така неузгодженість (рік початку кризи і локальний пік експорту продукції АПК), на нашу думку, пояснюється тим, що основна частина сільськогосподарської продукції, яка була вирощена у 2007 р. та перероблена у харчові продукти у 2007–2008 рр., але спрямована на експорт переважно у 2008 р. Тобто, аграрна криза на зовнішньоекономічну діяльність впливає з певним лагом тому, що нерідко основний потік експорту продукції АПК припадає на наступний за збиранням нового врожаю рік. У досліджуваному періоді (з 2008 р. по поточний час) можна виділити три локальні піки (2008, 2012 і 2019 рр.) та загальний (глобальний) пік (вершина – 2021 р.) 30-літнього висхідного тренду експорту продукції АПК на зовнішні ринки. Зазначимо, що у 1992 р. вивіз за кордон агрохарчової продукції становив 1250 млн. дол. США [10, с. 238]. За цей період (1992-2021 рр.) експорт агрохарчової продукції збільшився у 22 рази, причому третина цього приросту відбулася в останні три роки. Тобто фактично мали місце виняткові темпи зростання експорту продукції АПК.

Зазначимо, що термін «глобальний пік», на нашу думку, має право на існування, оскільки після війни, яка була розв'язана РФ у нинішньому році і не виключено, що закінчиться тільки у наступному році, буде потрібен певний період на відновлення первинного господарства і харчової індустрії, а також нарощування експорту товарів, включаючи продукцію АПК, після обвального спаду зовнішньої торгівлі України, який відбувається у 2022 р. Зокрема, темпи скорочення експорту товарів за підсумками першого півріччя 2022 р. перевищують темпи скорочення їх імпорту (на 18,6 %), наслідком чого стало збільшення негативного показника сальдо більш ніж удвічі (з 1,2 до 2,6 млрд дол. США). Одним із наслідків воєнних дій в Україні стало зростання загрози глобальної продовольчої кризи та підвищення світових цін (на 23,3 %) на зернові, порівняно з першим півріччям 2021 р. Більше половини (52,2 %) товарообігу України припадає на країни ЄС, що суттєво посилює їх значення для зовнішньої торгівлі нашої держави [11].

Отже, три локальні піки експорту продукції АПК перетинаються двома аграрними кризами, а перехід від третього локального піку до загального (або глобального) піку відбувся всього лише протягом одного року, який умовно назовемо періодом стагнації (стан економіки, який характеризується депресією розвитку) або, точніше, застою. Умовно тому, що спад експорту продукції АПК у 2020 р., порівняно з попереднім 2019 р., був дуже мінімальним, зокрема: по вивозу усіх товарів становив -1,74 %, а продовольчих продуктів – лише -0,52 % (табл. 1); хоча за пізнішими статистичними даними – приріст становить 0,149 %). Ось чому назвати цей рік для зовнішньоекономічної діяльності України кризовим, по аналогії з аграрною кризою, коли спад становив -10,1 %, було б помилкою.

Водночас, термін «дно кризи» вживається не стосовно аграрної кризи, а щодо кризи, яка утворилася в сфері експорту продукції АПК (тобто, падіння обсягів торгівлі), які до того ж співпадають у часі (аграрна криза з рецесією експорту), хоча це інколи може бути просто збігом обставин. Останнє підтверджується статистичними даними, що пов'язані з третьою аграрною кризою 2020 р. Зокрема, падіння виробництва валової продукції сільського господарства на 10,1 %,

порівняно з попереднім 2019 р., майже не вплинуло на експорт продукції АПК у 2020 р., але у 2021 р., більше того, маємо приріст на 24,7 % (до 2019 р.).

Повертаючись до першої у ХХІ столітті аграрної кризи та її впливу на зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів аграрного бізнесу необхідно акцентувати увагу на тому, що для об'єктивної картини тодішньої ситуації обов'язково необхідно знати стан просування агропродовольчого комплексу по шляху переходу на європейську модель харчової безпеки. Це обов'язкова умова, лише при виконанні якої стане можливою інтеграція національної економіки з внутрішнім ринком ЄС. Але найскладнішою та чи не найважливішою частиною адаптації законодавства України до нормативно-правової бази Співтовариства виступало зближення національної системи технічного регулювання з базовою моделлю, що запроваджена в країнах ЄС. Індикатором зближення національної системи технічного регулювання з європейською стане визнання їх еквівалентними. Це включало наступне: гармонізацію законодавчо-нормативної бази України з європейською; запровадження методик по оцінюванню відповідності технологічних процесів, продукції, систем менеджменту, персоналу вимогам європейських чи гармонізованих національних стандартів відповідного спрямування; запровадження державного ринкового нагляду за дотриманням обов'язкових вимог відповідно з європейською моделлю безпечності харчових продуктів та кормів для тварин [12, с. 192–193].

Вихід аграрного сектора на нові продовольчі ринки був обтяжений ключовою умовою: продукція повинна відповідати нормативним вимогам до харчових продуктів, що були чинні в країнах-імпортерах, перш за все ЄС [13, статті: 25, 53, 59, 403, 407]. Ці положення зводилися до таких комплексних проблем:

1) розширення торговельних операцій між Україною та ЄС можливе за умови виробництва вітчизняними підприємствами продукції, яка за своїми параметрами буде повністю відповідати товарам, що продукуються з дотриманням нормативних вимог країн-членів Співтовариства;

2) Україна має забезпечити відповідність європейським вимогам власних санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ) у сфері сільського господарства та заходів щодо безпеки харчових продуктів і кормів. При їх дотриманні сертифікована акредитованими українськими органами сертифікації агрохарчова продукція вважатиметься такою, що відповідає вимогам ЄС;

3) Україна повинна була забезпечити відповідність своїх технічних регламентів та процедур директивам, регламентам і процедурам ЄС. Процедури проводяться акредитованими ООВ (органами оцінки відповідності). Кінцевим результатом їх проведення є гарантування того, що вироблена продукція (процеси, системи, персонал та ін.) відповідає встановленим ЄС вимогам і не потребує додаткових перевірок.

Підготовча робота по зближення національної системи технічного регулювання з базовою моделлю, що була запроваджена в країнах-членах ЄС, розпочалася ще в 2008 р. Про темпи роботи свідчить той факт, що у 2012 р. лише три птахофабрики, але на початок 2016 р. – вже 111 українських компаній (із 250 експортерів) вийшли на європейські та інші зарубіжні продовольчі ринки із

продукцією тваринного походження [12, с. 192–193], яка вимагає чіткого дотримання заходів безпеки в місцях її виробництва. Станом 06.01.22 до країн ЄС мають право експорту 380 виробників з України. Серед них 162 підприємств-виробників продукції для споживання людиною та 218 – підприємств-виробників нехарчової продукції [14].

Отже, перед законодавчими та регуляторними органами України наприкінці 2000-их рр. постала дуже складна задача щодо гармонізації власної системи технічного регулювання з європейською базовою моделлю. Практично повністю цю роботу завершили наприкінці 2010-их рр. і це свідчить про те, що у період, коли відбувалися перша і навіть друга аграрні кризи, агрохарчова система України ще використовувала пострадянську систему технічного регулювання. У результаті це створювало значні перешкоди для розширення експорту продукції АПК. Зокрема, продовольчі товари виготовлені на технічній базі, яка була сформована на умовах відповідності пострадянській системі регламентів і стандартів, при їх реалізації за кордон повинні проходити повторну перевірку на відповідність нормативним параметрам європейської системи технічного регулювання. Отже, пострадянська регуляторна система, яка базувалася на технічних засобах та інструментах акредитації планової економіки, була гальмом у торговельно-економічних відносинах України із ЄС. Її гальмівна роль поступово скорочувалася і звужувалася, однак лише в другій половині 2010-их рр. відбулося відчутне зменшення реального впливу на виробництво унаслідок відмови від радянського стандарту. Але аграрні кризи накладалися на незавершеність реформування національної регуляторної системи і лише підсилювали спади експорту.

Водночас формувалася сучасна система акредитації спеціалізованих лабораторій (випробувальних, калібрувальних, медичних), органів з сертифікації продукції, органів з сертифікації систем менеджменту, органів з сертифікації персоналу та органів з інспектування. Зазначимо, що з 2009 р. Національне агентство з акредитації України (НААУ) є асоційованим членом Європейської кооперації з акредитації (EA) та підписантом Двосторонньої Угоди про визнання (EA VLA) за напрямками: продукція, процеси, системи, персонал. EA визнала, що всі напрямки діяльності НААУ відповідають встановленим в Європі нормативним вимогам в сфері акредитації.

Отже, НААУ провадить діяльність, визнану на рівні ЄС, а отже 27 країн визнають результати акредитації в Україні, як і свої власні. У результаті це забезпечило перехід на європейську модель регуляторної системи, яка гарантує безпечність та якість сільськогосподарської і харчової продукції. Отже, сертифікація продукції, процесів, персоналу, систем сертифікації національними органами з акредитації (НААУ) є еквівалентною акредитації у вищевказаних сферах, що надається національними органами з акредитації – підписантами Багатосторонньої Угоди про взаємне визнання (ILAC MRA та IAF MLA) у більш ніж 80 країнах світу [15]. Оскільки вже понад 100 країн визнають результати акредитації в Україні як і свої власні, то імпорт ними вітчизняної продукції АПК не вимагає її повторної сертифікації.

Для проведення глибокого аналізу зрушень у зовнішньоекономічній діяльності проведемо агрегування експорту продукції АПК на три складові: сировина, оброблена, готова (які товарні групи відносяться до кожної з них, наведено у табл. 2) та за піковими роками, а також здійснимо необхідні порівняння. Водночас прогнозуючи експортну діяльність суб'єктів агробізнесу на перспективу обов'язково треба мати на увазі існуючі у цій сфері індикативні показники.

Зокрема, Експортною Стратегією аграрної продукції до 2026 року [16] передбачено забезпечити зміну співвідношення між сировиною, продуктами первинної переробки (обробленою) та готовою продукцією (С/О/Г) в загальному обсязі вивезеної продукції сільського господарства, харчової та переробної продукції з 55/11/34 (2018 р. – на його статистичній базі розроблялася Стратегія) на більш прогресивну – 39/21/40 на кінець 2026 р., тобто, домінування сировинної змінити на обробно-готову.

Але вже в 2019 р. структура експорту мала пропорцію 55,9/8,2/35,9, або погіршилася унаслідок скорочення часток обробленої та готової (О/Г) продукції: з 51,2 % до 44,1 % (зменшення на 7,1 в.п.). Збільшення експорту продукції АПК у 2021 р., порівняно з 2019 р., на чверть сприяло певному посиленню різноспрямованих трендів: зменшенню частки обробленої продукції на 1,2 в.п. (з 8,2 % до 7 %) та зростанню – готової на 3,2 в.п. (з 35,9 % до 39,1 %), що, у кінцевому рахунку, спричинило їх загальне (О/Г) збільшення на 2 в.п. (до 46,1 %) і, відповідно, зниження частки продукції первинного виробництва (С) до 53,9 %.

Наведені зміни у пропорціях свідчать, що унаслідок дії низки внутрішніх факторів, склад і комбінації та вплив яких постійно змінюються, у продуктових сегментах формуються не лише різношвидкісні, але й різноспрямовані тренди. Водночас, існують такі чинники зовнішнього середовища, роль і вплив яких взагалі не піддаються прогнозуванню, тобто має місце підвищена екзотурбулентність.

Розглянемо детальніше індикативні намітки Експортної Стратегії та порівняємо із практичними досягненнями, а саме: експорт аграрної продукції за 2026 р. має становити біля 21,8 млрд дол. США, а приріст експорту – 3,2 млрд дол. (у 2018 р. – 18,6 млрд дол.). За 2019 р. експорт продукції АПК становив 22,1 млрд дол., за 2020 р. – 22,2 млрд дол., за 2021 р. – 27,7 млрд дол., тобто в останні три роки перевищили запланований на кінець періоду реалізації Стратегії рубіж на 0,3 млрд дол., 0,4 млрд дол. та 5,9 млрд дол. США; співвідношення між сировиною, обробленою і готовою продукцією за 2026 р. (39/21/40) повинне становити відповідно 8,5/4,6/8,7 млрд дол. США; у 2018 р. співвідношення між вказаними складовими становило 55/11/34, а у вартісному обчисленні відповідно 10,2/2,1/6,3 млрд дол. У 2019 р. структура експорту ускладнилася і становила таку пропорцію 55,9/8,2/35,9, а за вартісними показниками відповідно 12,3/1,8/8,0 млрд дол. У 2021 р. дещо покращилася – 53,9/7,0/39,1, а по вартості – 14,9/2,0/10,8 млрд дол. США.

Отже, до кінця 2026 р. для зміни співвідношення теоретично необхідно забезпечити зменшення за складовими сировини і готової продукції та приріст обробленої (різницю між показниками за 2021 р. і 2026 р.), що становитиме відповідно -6,4/2,6/-2,1 млрд дол.

Табл. 2. Динаміка і структура експорту продукції АПК України у кризові роки та роки підйому*,

1	2007, довідка	2008 - пік		2009 - криза		2019 - пік		2021 - пік		Тренди по етапах:		
	тис. дол. США	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%	2019 до 2008= %	2021 до 2019 =%	2021 - 2008= вП
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1. Динаміка експорту продукції АПК (від обсягу експорту товарів за товарними групами 01-97)												
Експорт товарів, усього	49248063,6	66954429,8	х	39702883,3	х	50060335,5	х	68072328,8	х	74,8	136,0	х
З нього продукції АПК	6247718,1	10724694,0	100	9514936,9	100	22146005,8	100	27708932,3	100	206,5	125,1	0,0
%	12,7	16,0	-	24,0	-	44,2	-	40,7	-	-	-	-
2. Структура експорту продукції АПК за товарними групами (товарні групи 01-24)												
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	747156,0	783404,3	7,3	595966,8	6,3	1277230,7	5,8	1345194,8	4,9	163,0	105,3	-2,4
01 живі тварини	3688,4	6540,0	0,06	9571,3	0,1	62547,7	0,28	40878,5	0,1	95,6	65,3	0,04
02 м'ясо та істівні субпродукти	105170,8	74824,6	0,7	79142,0	0,83	711918,9	3,2	845553,4	3,1	951,4	118,8	2,4
03 риба і ракоподібні	5677,7	3673,4	0,04	25175,6	0,26	33637,5	0,15	57194,7	0,2	915,5	170,0	0,16
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	622660,0	690274,7	6,4	476446,3	5,0	454068,2	2,1	378473,9	1,4	65,8	83,3	-5,0
05 інші продукти тваринного походження	9958,9	8091,6	0,1	5631,6	0,06	15058,3	0,07	23094,4	0,1	186,1	153,4	0,0
II. Продукти рослинного походження	1726382,5	5577382,0	52,0	5034894,2	52,9	12914913,2	58,3	15538028,4	56,0	231,5	120,3	4,0
06 живі дерева та інші рослини	2179,4	2134,8	0,02	1599,1	0,02	6479,7	0,03	8142,6	0,03	303,5	125,7	0,01
07 овочі	70691,8	81936,2	0,8	159399,8	1,7	184515,0	0,8	196607,0	0,7	225,2	106,5	-0,1
08 істівні плоди та горіхи	141484,1	171973,0	1,6	176532,2	1,9	260145,9	1,2	368197,5	1,3	151,3	141,5	-0,3
09 кава, чай	4849,6	7137,3	0,07	7352,0	0,08	11709,0	0,05	15900,9	0,07	164,0	135,8	0,0
10 зернові культури	763729,4	3703795,9	34,5	3556197,7	37,4	9633593,1	43,5	12343845,1	44,5	260,1	128,1	10,0
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	73735,3	180264,5	1,7	89701,5	0,9	202129,7	0,9	148284,1	0,5	112,1	73,4	-1,2
12 насіння і плоди олійних рослин	666821,7	1426243,6	13,3	1040363,6	10,9	2563286,6	11,6	2435156,5	8,8	179,7	95,0	-4,5
13 шелак природний	343,8	404,8	0,0	745,0	0,01	818,5	0,00	3606,9	0,02	202,2	440,7	0,02
14 рослинні матеріали для виготовлення	2547,3	3492,1	0,03	3003,1	0,03	52235,6	0,24	18286,7	0,08	1495,8	35,0	0,05

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
III. Жири та олії тварин. або рослинного походження	1717955,8	1945745,6	18,2	1796023,8	18,9	4732755,6	21,4	7037234,2	25,4	243,1	148,7	7,2
IV. Готові харчові продукти	2056223,8	2518162,1	23,5	2088052,1	21,9	3221106,5	14,5	3788474,9	13,7	127,9	117,5	-9,8
16 продукти з м'яса, риби	34848,2	40013,6	0,5	37984,8	0,4	22842,6	0,1	28873,7	0,1	57,1	126,4	-0,4
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	155669,2	164352,9	1,5	165184,6	1,7	254389,3	1,1	246532,8	0,9	154,8	96,9	-0,6
18 какао та продукти з нього	351647,6	503124,0	4,7	448559,9	4,7	204586,3	0,9	224012,2	0,8	40,7	109,5	-3,9
19 готові продукти із зерна	166639,2	245828,9	2,3	204966,5	2,2	269375,2	1,2	414598,7	1,5	109,6	153,9	-0,8
20 продукти переробки овочів	250480,6	194481,1	1,8	148253,1	1,6	191900,4	0,9	200567,8	0,7	98,7	104,5	-1,1
21 різні харчові продукти	75912,4	102760,5	1,0	88410,8	0,9	142716,3	0,6	177288,9	0,6	138,9	124,2	-0,4
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	518757,8	560014,6	5,2	458628,6	4,8	210840,1	1,0	310449,2	1,1	37,6	147,2	-4,1
23 залишки і відходи харчової промисловості	338613,7	484955,0	4,5	322097,5	3,4	1486850,1	6,7	1733138,6	6,3	306,6	116,6	1,8
24 тютюн і промислові замітники тютюну	163654,9	222631,6	2,0	213966,3	2,2	437606,2	2,0	453013,0	1,7	196,6	103,5	-0,3
3. Структура експорту продукції АПК за рівнем обробки (продукція первинна, оброблена, готова)												
обсяги експорту продукції АПК, усього. З неї:	6247718,1	10724694,0	100	9514936,9	100	22146005,8	100	27708932,3	100	206,5	125,1	0,0
I. Продукція первинного виробництва (товарні групи 01+03+05+06+10+12+13+14)	2071959,2	5054376,0	47,1	4642287,2	48,8	12367657,0	55,9	14930206,4	53,9	244,7	120,7	6,8
Продукція оброблена та готова (II+III), усього, у т.ч.:	4175758,9	5670318,0	52,9	4872649,7	51,2	9778348,8	44,1	12778725,9	46,1	171,9	130,7	-6,8
- II. Оброблена продукція (т/г 02+04+07+08+09+11)	401609,3	1206410,3	11,3	988573,8	10,4	1824486,7	8,2	1953016,8	7,0	151,2	107,0	-4,3
- III. Готова продукція (товарні групи 15-24)	3774149,6	4463907,7	41,6	3884075,9	40,8	7953862,1	35,9	10825709,1	39,1	178,2	136,1	-2,5

*Складено і розраховано за: Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2001-2021 рр. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2021_u.htm.

За 2019 р. експорт продукції АПК за рівнем обробки підраховано наступним чином (аналогічно зроблено і по інших роках):

I. Продукція ПЕРВИННА (первинного виробництва сировина) (товарні групи 01+03+05+06+10+12+13+14) = 62547,7+33637,5+15058,3+6479,7+9633593,1+2563286,6+818,5+52235,6 = 12367657,0 тис. дол. США;

II. ОБРОБЛЕНА продукція (товарні групи 02+04+07+08+09+11) = 711918,9+454068,2+184515,0+260145,9+11709,0+202129,7 = 1824486,7 тис. дол. США.

III. ГОТОВА продукція (товарні групи 15+16+17+18+19+20+21+22+23+24 = 15-24) = 4732755,6+3221106,5 = 7953862,1 тис. дол. США;

Співвідношення I:II:III (Первинна: Оброблена: Готова) = 12367657 : 1824487 : 7953862 = 6,778 : 1,0 : 4,359 = 6,78 : 1,0 : 4,36; або 100 = 55,85 : 8,24

Знак «мінус» біля сировини і готової продукції (С/Г) означає, що експорт сільськогосподарської та харчової продукції може бути зменшений, хоча це і не обов'язково, за рахунок того, що значна її частина буде спрямована на первинну обробку, глибоку переробку або ж спочатку для виробництва необхідної сировини (молока, худоби різних видів та птиці свійської усіх видів, яєць, риби й інших водних біоресурсів), а потім з них забезпечити збільшення частки і вартості обробленої продукції тваринного і рослинного походження з метою підвищення доданої вартості та її подальшого просування на зовнішні ринки. Однак більш прийнятним вбачається компенсаційний варіант, який передбачає нарощування обробленої продукції, за рахунок готової (2,6/-2,1 млрд дол. США), тобто їх збалансування, що сприятиме зменшенню обсягів сировини, яка становитиме -5,9/0/0 млрд дол. США. Але це теоретично.

Отже, можна стверджувати, що досягненню глобального піку в експорті продукції АПК України передували три локальні піки, дві кризи та однорічна стагнація. Для подальшого дослідження важливо оцінити, по яких товарних групах відбувалося реальне зменшення/збільшення експорту продукції АПК у ті періоди часу, коли відбувалася зміна/злам трендів, тобто пік/криза та криза/пік. У цьому відношенні найбільш показовими є початковий і кінцевий роки періоду, в якому проводилися дослідження. Аналіз показав, що у кожній складовій (С/О/Г) присутні свої лідери, які відчутно дистанціюються від решти товарних груп, зокрема: С) первинна продукція: 10 зернові культури та 12 насіння і плоди олійних рослин; О) оброблена продукція: 02 м'ясо та їстівні субпродукти; Г) готова продукція: III.15 Жири та олії тваринного або рослинного походження і IV (з 16 по 24) Готові харчові продукти. Оскільки продукція під кодом III та IV (товарні групи з 15 по 24) відносяться до готових продуктів, то немає сенсу серед них виявляти лідерів – вони разом повинні сприяти підвищенню рівня технологічності співвідношення базових складових С/О/Г. Але унаслідок випереджального тренда сировини з 2008 р. вказані складові (О+Г) становили 52,9 % експорту продукції АПК, у 2021 р. – лише 46,1 % (табл. 2).

За початок нашого дослідження прийнято перший локальний пік експорту продукції АПК 2008 р., коли було перетнуто психологічну межу – 10 млрд дол. США (10,7 млрд дол.), а приріст порівняно з попереднім роком становив 1,7 рази (171,6 %). Ключову роль тут відіграло нарощування експорту аграрної сировини – майже вп'ятеро більше (по вартості) зернових культур та понад удвічі насіння і плодів олійних рослин. Вказані товарні групи, що входять до складової первинної продукції, забезпечили біля 48 % експорту продукції АПК, хоча у попередньому році їх частка була удвічі меншою (23 %) і це при тому, що було реалізовано продуктів на суму лише 6,2 млрд дол. США. Суттєвий приріст експорту агропродукції, серед іншого, був обумовлений такими обставинами: в травні 2008 р. Україна набула повноправного членства в СОТ і це відкрило широкі можливості для розвитку українського бізнесу на основі поліпшення регуляторного середовища, спрощення зовнішньоекономічних торговельних процедур, доступу до іноземних ринків товарів та послуг, вирівнювання правил гри для малого та великого бізнесу, спрощення процедур сертифікації та

стандартизації [17] та ін.; суттєвий в 1,8 рази приріст виробництва зернових культур (до 52,3 млн т), порівняно з попереднім роком, та у півтора рази соняшнику (до 6,5 млн т) [18, с. 157], що і дозволило зробити відчутне нарощування їх експорту, а також збільшити поставки на зовнішній ринок олій і жирів, готових продуктів із зерна, тютюну, какао та продуктів з нього, залишків і відходів харчової промисловості та ін.; лише окремі товарні групи з незначними обсягами експорту не змогли подолати власний низхідний тренд: сировина тваринного походження (02 м'ясо та їстівні субпродукти, 03 риба і ракоподібні, 05 інші продукти тваринного походження) та сировина рослинного походження (06 живі дерева та інші рослини, 20 продукти переробки овочів). Обсяг їх експорту у 2007 р. становив 373,5 млн дол. США (6 %), у 2008 р. – лише 283,2 млн дол. США (2,6 %). Отже, зазначена група продуктів не справила помітного впливу на гальмування динаміки приросту експорту агропродукції.

Що стосується зниження обсягів продажу агропродукції за кордон у 2009 р. – році першої експортної кризи (88,7 %, порівняно з 2008 р.), то вона була зумовлена, головним чином, першою в Україні у посттрансформаційний період аграрною кризою. Унаслідок цього виробництво валової продукції сільського господарства в 2009 р. зменшилося на 7,5 %, порівняно з попереднім роком, а продукції харчової індустрії було реалізовано на 6% менше (табл. 1). Скорочення експорту агропродукції відбулося по 18 товарних позиціях із 24, по яких проводяться підрахунки.

Другий локальний пік експорту агропродукції відбувся через три роки після першого – у 2012 р.: приріст обсягів зовнішньої торгівлі, порівняно з попереднім роком, становив 1,4 рази, а стосовно попереднього пікового 2008 р. – 1,67 рази. У зв'язку з високим урожаєм 2012 р. (зернових – 46,2 млн т, соняшнику – 8,4 млн т) та значними перехідними залишками 2011 р. (урожай зернових становив 56,7 млн т, соняшнику – 8,7 млн т) [19, с. 312], обсяги реалізації були рекордними з початку 2000-их років – 27,1 млн. т зерна на суму 7,0 млрд. дол. США (у 1,9 рази більше минулорічного експорту). Також відбулося збільшення експорту насіння і плодів олійних рослин на 22,2% (до 1,75 млрд. дол. США). У результаті частка експорту агропродукції у загальному обсязі експорту товарів зросла до 26 %, порівняно з 18,4 % у 2011 р. Із загального обсягу аграрного експорту на країни-члени ЄС прийшлося 28,2 % (5 млрд. дол. США) і на російську федерацію – 11,2 % (2 млрд. дол. США). Це був перший і останній рік їх обопільної максимальної участі в якості імпортерів товарів з України. Після цього РФ почала свідомо створювати різні бар'єри і перешкоди та гальмувати імпорт товарів, а особливо аграрної продукції, з України.

Друга криза в експорті агропродукції наступила 2015 р. – тобто через п'ять років після першої. Зниження експорту, порівняно з попереднім роком, становило 12,6 %, але щодо першої кризи – мало місце зростання обсягів реалізації на зовнішніх ринках у півтора рази (153 %). Під негативним впливом другої аграрної кризи виробництво валової продукції сільського господарства в цей період зменшилося на 4,8 %, порівняно з попереднім роком, а продукції харчової індустрії реалізовано було на 10,9% менше (табл. 1). Зміна з кінця

2012 р. зовнішньоекономічної та торговельної політики РФ стосовно України супроводжувалась наростанням тренду згортання експорту вітчизняної продукції АПК. Скорочення аграрного експорту відбулося по основним товарним групам, але оскільки експорт товарів скоротився до 55,4 %, порівняно з попереднім роком, то частка експорту продукції АПК у загальному обсязі реалізації товарів на зовнішніх ринках зросла до 38,2 %. Приріст експорту спостерігався лише по шести товарних групах, зокрема: 01 живі тварини, 05 інші продукти тваринного походження, 06 живі дерева та інші рослини, 08 їстівні плоди та горіхи, 17 цукор і кондитерські вироби з цукру, 24 тютюн і промислові замітники тютюну. Але ці товарні групи в сукупності охоплювали лише 5 % (723 млн дол. США) експорту продукції АПК і тому не могли подолати спадну тенденцію по результатах року.

Динаміка зовнішньоторговельного балансу підтверджує відсутність стійких тенденцій у сфері зовнішньоторговельної діяльності України. З 2005 по 2012 рр. товарообіг агропродукції зріс у 3,5 раза, то у 2015 р. він скоротився у 1,4 раза до 2012 р., у 2018 р. зріс у 1,3 раза до 2015 р. [20, с. 8].

Третій локальний пік в експорті агропродукції відбувся через шість років після другого, у 2019 р.: порівняно з попереднім роком, приріст зовнішньої торгівлі продуктами АПК становив 119 %, стосовно другого локального піку – 123,8 %, а відносно першого – 206,5 %. У 2019 р. майже 59% валютної виручки від експорту агропродовольчих товарів забезпечили кукурудза (23,4 %), олія соняшникова (19,1 %) та пшениця (16,4 %). Частка ж більшості товарів не перевищила 5 %, за винятком лише насіння ріпаку (5,7 %) та соєвих бобів (5,2 %) [20, с. 9].

Імпорт аграрної продукції становив 6,2 млрд дол. США, що на 13,2 % більше попереднього року. У 2019 р. сальдо торгівлі було позитивне і становило плюс 9,47 млрд дол. США, що на 2,3 млрд дол. США більше, ніж у 2018 р. (7,12 млрд дол. США). Це свідчить про поступове розширення не тільки географії експорту, але й обсягів зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу. До того ж роль рф постійно звужувалася і на неї прийшлося менше 0,4% аграрного експорту (64 млн дол. США), а ЄС, навпаки, постійно розширювалася і становила третину (майже 7,5 млрд. дол. США). Вагомий приріст аграрного експорту, порівняно з попереднім роком, здійснили дві товарні групи: 10 зернові культури – 133% та 12 насіння і плоди олійних рослин – 131,2 %. Решта ключових товарних груп забезпечили приріст експорту продукції АПК лише на 5–10 %.

Зазначимо, що серед продукції рослинного походження найбільший попит у світі мають зернові. У 2019 р. обсяги експорту зернових культур порівняно з 2018 р. (42,0 млн т) збільшилися на 35,0 % до 56,7 млн т. Сума виручки становить більше 9,6 млрд дол. США проти 7,2 млрд дол. США у 2018 р. Частка вартісного обсягу експортованих зернових культур у структурі вітчизняної агропродовольчої продукції у 2019 р. зросла до 43,2 % проти 38,5 % у 2018 р. [20, с. 14].

Перехід від третього локального піку в експорті агропродукції до глобального відбувся всього лише за один 2020 р., на який прийшлася стагнація. Із п'яти ключових товарних груп у трьох (продукція первинна та оброблена), які становили більше 53 % експорту продукції АПК, відбулося зменшення обсягів зовнішньої торгівлі продуктами аграрного сектора, зокрема: за товарною групою 02 – 91,6 %, за т/г 10 – 97,7 %, за т/г 12 – 71,9 %, порівняно з попереднім роком. Загалом же приріст експорту агропродукції за рік становив лише 0,15 % (до 22,18 млрд дол. США) і це вказує на те, що лише окремі товарні групи відзначилися висхідним трендом, а саме: III.15 – 121,4 % (з 4,73 млрд до 5,75 млрд дол. США), IV (з 16 по 24) – 104,3 % (3,36 млрд дол. США). Вартість експорту насіння та плодів олійних культур склала лише 1,8 млрд дол. США і це на 29 % менше, ніж у попередньому році. На 11,2 % зменшився експорт агропродукції до ЄС (до 6,64 млрд дол. США).

У фізичному вимірі кукурудзи за 2020 р. було реалізовано за кордон понад 27,9 млн т, пшениці – 18,1 млн т. Експорт соняшникової олії з України вдруге поспіль сягнув рекордного показника – 6,9 млн т, тим самим на 12 % перевершивши рекорд року попереднього – 6,1 млн т. Виручка від продажу соняшникової олії становила 5,3 млрд дол. США, що на 24 % більше, ніж у 2019 р. Обсяги поставок насіння та плодів олійних культур на зовнішні ринки знизилися на 36 % – до 4,4 млн т. Реалізація на зовнішніх ринках ріпаку після рекордної для України позначки у 3,2 млн т у 2019 р. скоротилася торік до 2,4 млн т. Більш як наполовину знизився і продаж за кордон соєвих бобів – до 1,8 млн т [21]. За таких обставин відбулася певна перестановка товарних груп щодо лідерства за темпами приросту експорту агропродукції.

Минулий 2021 р. визначився як глобальний пік експорту агропродукції та був найбільш ефективним як щодо приросту загалом, так і за окремими товарними групами. Зокрема, зважаючи на те, що загальні показники за 2019 і 2020 рр. практично однозначні, то у ряді випадків доцільно порівняння проводити з даними локальних піків. У цьому відношенні приріст експорту агропродукції до третього локального піку 2019 р. становив 125,1 %, до другого 2012 р. – 155 %, до першого 2008 р. – у 2,6 рази більше. Отже, за 12 років такий потужний приріст обсягів реалізації агропродукції на зовнішніх ринках, на нашу думку, був забезпечений за такими напрямками: по-перше, більш як 4-кратним перевищенням темпів приросту обсягів зовнішньої торгівлі по т/г 02 м'ясо та їстівні субпродукти над темпами збільшення експорту всієї агропродукції; по-друге, в 1,29–1,4 рази більшим зростанням темпів експорту по т/г 10 зернові культури і коду III.15 Жири та олії тваринного або рослинного походження, порівняно з експортом продукції АПК; по-третє, значним перевищенням частки експорту агропродукції по т/г 10 і 15 над рештою 22 товарними групами – вони разом акумулювали 70 % (44,6 % і 25,4 %) обсягів зовнішньої торгівлі продукцією АПК (у 2008 р. більше 52 % – 34,5 % та 18,1 %); по-четверте, відчутний прорив було зафіксовано і по т/г 02 м'ясо та їстівні субпродукти – частка експорту зросла з 0,7 % до 3 % за 2008–2021 рр.; по-п'яте, відчутним

підвищенням цін на більшість т/г агропродукції. Проаналізуємо складові такого вагомого і успішного просування по основних експортних позиціях.

У 2021 р. був оновлений абсолютний рекорд за обсягами експорту м'яса птиці – 459 тис. т, вартість його реалізації зросла на 29 %, досягнувши 716 млн дол. США, але ціна продажу піднялася на 21,2 %. Загалом Україні вдалося збільшити виторг від експорту м'яса та субпродуктів на 30 % – до 846 млн дол. Крім цього фіксувалося і нарощування в сегменті замороженої яловичини. Минулого року тривала диверсифікація збуту м'яса та субпродуктів власного виробництва. Нині вона експортується до країн Близького Сходу, інших частин Азії, Євросоюзу, до країн СНД та Африки. При цьому частка країн ЄС у вартісному виразі склала 24 %.

Рейтинг імпортерів вітчизняної м'ясопродукції у 2020–2021 рр. очолювала Саудівська Аравія, яка закуповує в Україні виключно м'ясо птиці. Перші закупівлі вона зробила у 2015 р., а вже у 2020 р. експорт сягнув 83 тис. т на суму 136 млн дол. США. Минулого року Саудівська Аравія закупила 101 тис. т м'ясопродукції на суму 190 млн дол., збільшивши свою частку в нашому експорті до 22,5 %.

Друге місце утримують Нідерланди із обсягами закупівель українського м'яса близько 58 тис. т на суму 136 млн дол. Значними є також частки: Китаю – 7,2 %, ОАЕ – 4,7%, Словаччини – 4,7 %, Азербайджану – 3,9 %, Білорусі – 3,6 % та Казахстану – 3,5 %. Загалом ці країни принесли 2/3 доходів від продажів Україною м'яса на глобальному ринку.

Основним постачальником курятини на зовнішні ринки є Миронівський хлібокомбінат. Агрохолдинг МХП у 4 кв. 2021 р. збільшив обсяги виробництва м'яса птиці на 7 % – до 202,66 тис. т (4 кв. 2020 р. – 189,69 тис. т) за рахунок зниження частки виробництва дрібної птиці з 3 кв. 2021 р. [22].

У групі жирів та олій визначальним товаром для експортних ринків залишається соняшникова олія власного виробництва. У 2021 р. її експорт з України становив 5,1 млн т, що на 26 % менше за рекордний обсяг 2020 р. у 6,9 млн т. Доходи від її продажу склали 6,4 млрд дол. США і це на 21 % більше, ніж у попередній рік. Це пояснюється значним підвищенням цін на соняшкову олію – в середньому на 60 %. Крім того, зменшення обсягів експортних поставок фіксувалось по соєвій олії – 241 тис. т, але по ріпаковій олії відбулось зростання до 166 тис. т.

Найбільший попит на українську олію традиційно спостерігався з боку Індії – 27,4 %. Значні частки зарубіжних поставок цього виду агропродукції до Китаю з часткою 14 % та Нідерландів – 10,8 %. Решта важливих країн-імпортерів вітчизняної олії помітно їм поступилися: Іспанія – 6,7 %, Польща – 5,6 %, Італія – 4,7 %, Ірак – 4,5 %. Сукупно ці країни акумулюють близько 74 % вартісних поставок української олії на зовнішні ринки [23].

За підсумками 2021 р. експорт зерна з України склав 51,2 млн т на суму 12,5 млрд дол. США, що практично збігається з відвантаженнями у 2020 р. в натуральному вираженні, але на 31 % перевищує в грошовому. Збільшенню виручки від експорту зерна сприяв підвищувальний тренд в динаміці цін на

основні зернові культури в Україні. Так, середні експортні ціни пропозиції на пшеницю 12,5 % на майданчику FOB (порт відвантаження) на кінець грудня 2021 р. в порівнянні з початком січня 2021 р. зросли на 25 %, на ячмінь – на 34 % і кукурудзу – на 17 %.

Щодо обсягів поставок, то експорт пшениці в 2021 р. склав 20,1 млн т, перевищивши показник роком раніше на 11 %. Так, найбільший приріст в імпорті української зернової характерний для Туреччини (1,8 млн т, +76 % до підсумку 2020 р.), а найбільше скорочення – для Бангладеш (849,4 тис. т, -44 % до 2020 р.).

Експорт ячменю за підсумками 2021 р. склав 5,7 млн т, що на 12% перевершує відвантаження роком раніше. Найбільший приріст поставок зернової, так само як і пшениці, припадає на Туреччину, яка збільшила закупівлі культури в порівнянні з 2020 р. в 11,4 рази – з 81 тис. до 926,4 тис. т. А найбільше скорочення відвантажень характерно в напрямку Саудівської Аравії, яка закупила 372,8 тис. т проти 774,9 роком раніше (-52 %).

Поставки кукурудзи з України на зовнішній ринок за звітний період у порівнянні з 2020 р. скоротилися на 12 % – з 28 млн до 24,7 млн т. При цьому найбільше зниження закупівель цієї культури спостерігалось з боку Республіки Корея (437,4 тис.т, -67 % до 2020 р.), а збільшення – з боку Ірану, (1,7 млн т, +37 % до 2020 р.) [24].

Вартість експорту насіння та плодів олійних культур з України за 2021 р. склала 2,4 млрд дол. США. Це на 33 % більше, ніж 2020 р. Обсяги поставок продукції цієї групи на зовнішні ринки знизилися на 11 % – до 3,9 млн т. Експорт ріпаку у кількісному виразі збільшився із 2,4 млн т у 2020 р. до 2,7 млн т у 2021 р. А закордонні продажі соєвих бобів знову знизилися на 0,7 млн т – до показника в 1,1 млн т. Основними покупцями олійних культур та олії у 2021 р., як і раніше, є країни Азії та Європи.

Характерною рисою 2021 р. стало закріплення позицій Європейського Союзу серед ринків збуту плодів і насіння вітчизняних олійних культур. Торік країни цього регіону закупили понад 2/3 від вартісних обсягів поставок всіх олійних культур з України. Лідируючу позицію серед імпортерів українських олійних культур четвертий рік поспіль утримує Німеччина, яка закупила майже чверть (23,9 %) експорту цього виду агропродукції. Друге місце із часткою у 9,5 % виборолла Бельгія, витіснивши з нього Туреччину, яка опустилася на п'яте місце – 7,7 %. На одну сходинку піднялись Нідерланди з часткою 8,1 %, які розділили третє місце з Пакистаном – 8,1 %, який рік тому не входив до цього рейтингу. За ними йдуть Франція з часткою 6,9 %, Велика Британія – 6,7 %, Білорусь – 6,2 %. Сумарно ці вісім країн забезпечили Україні понад 77 % експортних доходів від закордонних поставок олійних.

Нагадаємо, що за індикативними намітками до 2030 р. Україна наростить урожай і виробництво основних видів сільськогосподарської сировини, що дозволить країні закріпити статус виробника та експортера зернових, олійних культур та соняшникової олії, але при цьому скорочення очікується у виробництві цукру, молока та яловичини [23].

У найбільш суперечливій ситуації, враховуючи загалом висхідний тренд за 2008–2021 рр. та чітку орієнтацію на зростання продукції глибокої переробки, опинився експорт готових харчових продуктів. Вкажемо на реперні роки їх експорту: 2008 р. – 2,52 млрд дол., 2012 р. – 3,49 млрд дол., 2015 р. – 2,47 млрд дол., 2021 р. – 3,79 млрд дол. США. Отже, показник експорту готових продуктів першого локального піку практично відповідає значенню другої експортної кризи, а досягнення другого локального піку були вперше перевершені лише в рік глобального піку. Порівняно з 2020 р. приріст експорту готових продуктів становив 12,7 %, але при порівнянні років крайніх, першого локального з глобальним, піків – у півтора рази. Водночас, оскільки названі темпи приросту становили менше 0,6 порівняно із зростанням обсягів зовнішньої торгівлі усією продукцією АПК (прийнято за 1), то в експорті продукції АПК частка готових харчових продуктів зменшилася в 1,7 рази – з 23,5 % до 13,7 %. У зв'язку вищевикладеним доцільно провести аналіз за період 2008–2021 рр. у розрізі товарних груп.

Аналіз показав, що практично на дуже низькому старті перебуває т/г 20 продукти переробки овочів. Але чітко демонструють спадний тренд такі т/г: 16 продукти з м'яса, риби, 18 какао та продукти з нього, 22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет. За результатами експорту за 2008 р. ці чотири т/г серед готових продуктів мали частку 51% (1297 млн дол. США), у 2021 р. – лише 20% (764 млн дол. США) і тому поступово їх вплив на обмеження та гальмування обігу готової продукції загалом звужувався. Водночас активно розвивався експорт харчової продукції за такими товарними групами: 17 цукор та кондитерські вироби з цукру (приріст склав 150 %), 19 готові продукти із зерна (169 %), 21 різні харчові продукти (172 %), 23 залишки і відходи харчової промисловості (357 %), 24 тютюн і промислові замітники тютюну (203%). Відчутну роль у прирості експорту готових харчових продуктів відіграло підвищення цін, порівняно з попереднім роком, наприклад: цукор білий – 135,9 %, кондитерські вироби з цукру – 118,7 %, гранули із зерна зернових культур – 122,8 %, борошняні кондитерські вироби – 122,9 % [3, с. 31–32] та ін.

Зазначимо, що підвищення цін на продукцію АПК було відчутним і якраз цей чинник відіграв важливу роль у досягненні високої результативності експортної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу. Для здійснення об'єктивної оцінки ролі цінового чинника у результатах зовнішньоекономічної діяльності відберемо найбільш значущі товарні групи і визначимо їх усереднений (сукупний) індекс цін експорту продукції АПК. До них відносяться наступні товарні групи: 02 м'ясо та їстівні субпродукти – індекс середніх цін експорту у 2021 р. до попереднього року становив 125,1 %, а частка експорту цієї т/г в усьому обсязі експорту продукції АПК склала 3,1 %; 08 їстівні плоди та горіхи – 133,9 % і 1,3 %; 10 зернові культури – 132,1 % і 44,5 %; 12 насіння і плоди олійних рослин – 149,8 % і 8,8 %; 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження – 161,4 % і 25,4 %; 19 готові продукти із зерна 121,5 % і 1,5 %; 23 залишки і відходи харчової промисловості – 140,3 і 6,3 % [3, с. 58–59; табл. 2].

Після проведення відповідних розрахунків* отримали наступний результат: майже 91 % експорту продукції АПК мали середній індекс цін до попереднього 2020 р. на рівні 142,3 %. За 2020 р. середній індекс цін по вказаних т/г становив 108,7 % (86,8 %). Отже, фізичні обсяги експорту продукції АПК у 2021 р. були дещо нижчими, ніж у 2020 р., і в цінах попереднього року становили орієнтовно 19,5 млрд дол. США. Водночас при середньому індексі цін на рівні 108,7 % (тобто, якщо б зростання цін відбулося на рівні попереднього року) обсяги експорту продукції АПК становили б орієнтовно 21,2 млрд дол., тобто менше на 1 млрд дол., ніж у рік стагнації. Щодо експорту 2019 р., то середній індекс цін 96,9 %, фізичні обсяги продукції становили б 23,0 млрд дол., тобто на 0,7 млрд дол. більше, але це теоретично. Отже, ціновий чинник відіграв ключову роль у забезпеченні відчутного «ривку» зовнішньої торгівлі продукцією АПК.

Разом з тим, оскільки частка експорту первинної продукції не тільки перевищувала готову продукцію у 2008 р. (відповідно 47,1 % та 41,6 %), але й помітно перевищувала в 2008–2021 рр. темпи збільшення (відповідно утричі і в 2,4 рази), хоча середній індекс цін у 2021 р. був значно нижчим (відповідно 134,9 % та 148,7 %), однак під впливом цих змін частка експорту сировини помітно відірвалася від експорту готових продуктів (відповідно 53,9 % та 39,1 %). При цьому частка обробленої продукції зменшилася з 11,3 % до 7 %.

Отже, експортна діяльність суб'єктів АПК у 2021 р. характеризувалася відчутним нарощуванням обсягів торгівлі аграрною продукцією. Але події нинішнього року і, перш за все, російсько-українська війна, яка продовжується дев'ятий місяць, внесли і продовжують вносити глибокі та довгострокові зміни у зовнішньоекономічні відносини, а особливо в створення додаткових перешкод для вирощування та збирання врожаю і торгівлі продукцією АПК. Їх можна звести до таких основних положень:

більше 30 % сільськогосподарських полів не будуть використовуватися для посіву пшениці, ячменю, соняшнику та кукурудзи. Безперервні військові дії можуть викликати глобальну продовольчу катастрофу, оскільки 36 з 55 країн із продовольчою кризою залежали від України і російського експорту [25];

площі посівів станом на 14.06.22 р. склали 13,3 млн га, що на 3,6 млн га менше, ніж минулого року (16,9 млн га) – це 78 % посівних площ від мирного часу. Зокрема, площі цукрового буряка зменшились з 225 тис. га до 181 тис. га, сої – з 1,28 млн га до 1,215 млн га, ярого ячменю – з 1,3 млн га до 951 тис. га, кукурудзи – з 5,4 млн га до 3,2 млн га, соняшника – з 6,5 млн га до 3,2 млн га. Це найважча посівна за тридцять років незалежності – аграрії зіткнулись з нестачею палива, обстрілами, мінуванням території, проблемами з логістикою та ін. [26];

станом на 27.10.22 зернові та зернобобові культури обмолочені на 7,7 млн га (70% запланованих площ), зібрано 30,9 млн т зерна (врожайність 39,9 ц/га). Кукурудза на зерно обмолочена на 832 тис. га (20 %), намолочено 4,5 млн т (врожайність 53,7 ц/га). Соняшнику зібрано на 3,7 млн га (80%), намолочено 8,2 млн т насіння (врожайність 21,9 ц/га). Сої зібрано на площі 1,1 млн га (72 %), намолочено 2,6 млн т (врожайність 23,6 ц/га) [27];

обсяги експорту агропродукції зерновим коридором разом становили 9,0 млн т, з них: кукурудза 3,9 млн т, пшениця 2,67 млн т, соняшнику 0,17 млн т, олії 0,6 млн т й ін. З українських портів за цей час вийшло 399 суден, які направились у 38 країн світу, переважно африканські, азійські та європейські (моніторинг з 01.08.22 по 27.10.22) [28]. Це дозволило відвернути продовольчу кризу від порядку 100 млн жителів планети.

За експертними оцінками, загальний збір зернових і олійних культур у 2022 р. становитиме орієнтовно 65–67 млн т, з них біля 50 млн т зерна. Валовий збір зернових і зернобобових культур у 2021 р. склав 86 млн т, що було на 32,5 % більше, ніж у попередньому році. Водночас виробництво олійних культур скоротиться на чверть – до 17 млн т, з них соняшнику на 34 % – до 10,9 млн т. Це відчутно вплине на скорочення експорту зернових та олійних культур і олії у поточному маркетинговому році (01.07.22 – 30.06.23).

Харчова індустрія, яка ще у травні-червні демонструвала песимістичний тренд, то із липня вже почала відновлювати оптимізм. Станом на вересень своє фінансово-економічне становище 9 % харчових підприємств оцінювали як погане, тоді як 16 % – позитивно, а 75 % – задовільно. Із липня, після просадки в перші місяці війни, спостерігається позитивна динаміка відновлення виробництва: у вересні 38 % опитаних підприємств збільшували обсяги виробництва і лише 12 % – зменшували. У вересні сумарно 62 % харчових підприємств працювали майже на повній (75–99 %) або повній і вище потужності, порівняно з довоєнним періодом. І лише менш 5 % опитаних узагалі не працювали або працювали на менш як 25 % потужності. Станом на вересень кожне друге підприємство галузі (53 %) не припиняло займатись експортною діяльністю і лише 15 % експортерів не змогли її відновити [29]. Із урахуванням змін, що відбулися в основних секторах АПК, проаналізуємо експортну діяльність суб'єктів агробізнесу в поточному році.

Експорт продукції АПК у січні-серпні 2022 р. склав 13557 млн дол. США, що на 1579 млн дол., тобто на 10 % менше відповідного показника за 2021 р. Її частка в загальному експорті складає близько 47 %. У товарній структурі аграрного експорту значущими залишаються зернові та олійні культури, олії та жири, залишки і відходи переробної промисловості, а також м'ясо і субпродукти. Їх сукупна частка становить близько 88 %. При цьому відбулось зростання вартості олійних культур і м'яса, хоча в натуральному виразі збільшились лише обсяги зовнішніх продажів олійних. Основними ринками збуту залишаються чотири регіони: країни ЄС закупили продовольства (у млн дол. США) на 7029 (52 % експорту продукції АПК), Азії – 4409 (33 %), Африки – 1117 (8%), СНД – 534 (4 %). Серед головних імпортерів агропродовольчої продукції Польща – придбала її на суму (у млн. дол. США) 1574, Румунія – 1309, Туреччина – 1252, Китай – 1109, Нідерланди – 844, Іспанія – 558, Болгарія – 527, Єгипет – 466, Індія – 448, а також Угорщина – 441 млн дол. США. Ці топ-10 країн-імпортерів вітчизняної агропродукції у січні-серпні 2022 р. забезпечили близько 63 % доходів від експорту продукції АПК [30].

Отже, російсько-українська війна та її руйнівні наслідки на деокупованих територіях, продовження окупації частини південних і східних областей, переміщення потужних потоків населення по усій Україні та за кордон нанесли відчутні втрати національній економіці, спричинили реальне зменшення експортного потенціалу аграрного сектора та скорочення обсягів зовнішньої торгівлі продукцією АПК. Їх відновлення тісно залежить від темпів і строків повного звільнення території України від російського агресора, відродження економічного потенціалу та критичної і соціальної інфраструктури, збереження і розбудови агропродовольчої сфери та ін.

Висновки. В останні 15 років динаміка експорту продукції АПК розвивалась по висхідній, але з періодичними спадами та стагнацією, виникнення яких було зумовлено аграрними кризами. Водночас на цьому шляху затяжне гальмування нарощування обсягів зовнішньої торгівлі аграрною продукцією пов'язане із роботами по створенню еквівалентної європейській системі безпечності харчової продукції і кормів для тварин національної системи технічного регулювання, яка була закінчена наприкінці 10-их років. Лише з її завершенням, через десять років після першої (2008 р. – 10 млрд дол. США), було перетнуто другу психологічну межу (2019 р. – 22 млрд дол. США) експорту продукції АПК, яка повторена була в 2020 р. та піднята до 27,8 млрд дол. США в 2021 р. Однак, воєнні дії на території України запровадили низхідний тренд експортної діяльності суб'єктів АПК у поточному році.

Експортною Стратегією до 2026 року передбачено співвідношення між сировиною, обробленою та готовою продукцією (С/О/Г) в загальному експорті продукції АПК змінити з 55/11/34 (2018 р.) на більш прогресивну – 39/21/40, а по вартості – 8,5/4,6/8,7 млрд дол. США (2026 р.). За 2021 р. отримали такий результат – 53,9/7,0/39,1, а по вартості – 14,9/2,0/10,8 млрд дол. США, тобто, сировина помітно викривляє все співвідношення. Це ставить перед необхідністю нарощування обробленої і готової продукції. Але за результатами нинішнього року пропорції суттєво зміняться і тому лише з їх урахуванням необхідно буде проводити відповідні корегування.

Встановлено, що у кожній складовій (С/О/Г) експорту продукції АПК можна виділити лідери-торгові групи, які впливають на загальну ситуацію, зокрема: С) 10 зернові культури та 12 насіння і плоди олійних рослин; О) 02 м'ясо та їстівні субпродукти; Г) Ш.15 Жири та олії тваринного або рослинного походження і IV (з 16 по 24) Готові харчові продукти. По відношенню до масштабів приросту загального експорту продукції АПК за 2008–2021 рр. (прийнято за 1) по т/г 02 становило 4,39 рази, по т/г Ш.15 – 1,40 рази, по т/г 10 – 1,29 рази, по т/г 12 – 0,66 рази, по т/г IV (з 16 по 24) – 0,58 рази. Сумарно в 2008 р. їхня частка в експорті продукції АПК становила 89,5 %, а у 2021 р. – 90,9 %. Крім того, значна різниця в масштабах приросту аграрного експорту спричинила суттєве підвищення частки сировини.

Підвищення цін на аграрну продукцію відіграло ключову роль у забезпеченні високої результативності експортної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу. Сукупний індекс цін експорту продукції АПК по шести товарних групах для 2019 р. становив 96,9 % та 91,8 % (частка експорту цих т/г), для 2020 р. –

108,7 % та 86,8 %, для 2021 р. – 142,3 % та 90,9 %. Фактичні обсяги експорту продукції АПК по роках (у млрд дол. США): 22,3; 22,2; 27,8; при приведенні до 100% сукупного індексу цін: 23,0; 21,2; 19,5. Такою б була реальність при постійних цінах. Отже, ціновий чинник спричинив такі зрушення (у млрд дол. США) по роках: -0,7; 1,0; 8,3.

Локалізація і подолання негативного впливу кризових явищ на експортну діяльність суб'єктів АПК можлива за умови швидкого звільнення усіх територій України від російської окупації, розмінування забруднених та включення в господарський обіг невикористовуваних сільськогосподарських земель, відродження аграрного ресурсного потенціалу і зруйнованих потужностей на сучасній інноваційно-технологічній базі. Значні приватні й державні інвестиції необхідно спрямувати на модернізацію матеріально-технічної бази підприємств, які значно відстають від прогресивного розвитку харчової індустрії, усунення вузьких місць і заміну ручних та напівавтоматизованих технологій в агропродовольчих і ланцюгах тощо.

Література:

1. Термін зернової угоди між Україною та РФ спливає. URL: <https://agropravda.com/news/agrobiznes-life/18853-termin-zernovoi-ugodi-mizh-ukrainoju-ta-rf-splivaye>
2. Айзеле Інес. Війна Росії проти України та зернові: п'ять фактів. URL: <https://www.dw.com/uk/viina-rosii-protu-ukrainy-ta-zernovi-piat-faktiv/a-62642948>
3. Зовнішня торгівля України. 2021. Статистичний збірник. Київ: Держстат України, 2022. 133 с.
4. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Зовнішньоекономічна діяльність та результативність функціонування аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2021. №4. С. 6–17.
5. Лупенко Ю. О., Пугачов М. І., Духницький Б. В. Формування глобального і регіональних ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: монографія: за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.
6. Пугачов М. І. Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. *Економіка АПК*. 2019. №3. С. 6–13.
7. Осташко Т. О. Особливості торговельної політики Китаю і перспективи експорту України до КНР. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2018. С. 31–43. DOI: <https://doi.org/10.32750/2018-0104>
8. Варченко О. М., Крисанов Д. Ф. Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів агробізнесу в контексті інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС. Національна економічна діяльність і міжнародні економічні відносини: сучасний стан та тенденції розвитку: кол. монографія.. Полтава: ПП «Астрія», 2020. С. 108–118, 242–243.
9. Яценко О. М., Карасьова Н. А. Євро-підприємництво: перспективи та загрози реалізації потенціалу зони вільної торгівлі України з ЄС в аграрному секторі. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2017. Вип. 15. С. 36–47.
10. Крисанов Д. Ф. Економіко-екологічні проблеми харчової промисловості України. Київ: Ін-т економіки НАН України, 2002. 248 с.

11. Ус І., Гавриленко Н. Вплив війни на зовнішню торгівлю України (за підсумками першого півріччя 2022 р.). Центр зовнішньоекономічних досліджень НІСД. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-08/_us-gavrilenko-tablici_merged_0.pdf
12. Крисанов Д. Ф. Інтеграція агрохарчового сектора України в єдиний нормативний простір Європейського Союзу: монографія; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2016. 368 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>
13. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // Офіційний вісник України. 2014. №75. Ст. 2125.
14. Кушнерик Тетяна. Стало відомо, скільки українських підприємств мають право експорту до ЄС. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/derzhprodspozhiivsluzhba-povidomila-skilki-ukrajinskih-pidprijemstv-mayut-pravo-eksportu-do-jes-812308.html>
15. Чинний статус НААУ на міжнародному рівні. URL: <https://www.naau.org.ua/17-mizhnarodna-diialnist>
16. Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 588-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-eksportnu-strategiyu-shchodo-agrarnoyi-produkciyi-do-2026-roku>
17. Україна відзначає 10 років членства в СОТ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-vidznachaye-10-rokiv-chlenstva-v-sot>
18. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Київ: ТОВ «Август Трейд», 2011. 560 с.
19. Статистичний щорічник України за 2015 рік. Київ: Держстат України, 2016. 575 с.
20. Демчак І. М., Митченко О. О., Трофімова Г. В. та ін. Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК. Київ: НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2020. 50 с.
21. Україна торік експортувала рекордний обсяг соняшникової олії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3196114-ukrayina-torik-eksportovala-rekordnij-obsag-sonasnikovoi-olii.html>
22. Україна оновила рекорд експорту м'яса птиці у 2021 році. URL: <https://latifundist.com/novosti/58256-ukrayina-onovila-rekord-eksportu-myasa-ptitsi-u-2021-rotsi#:~:text>
23. Результати олійного ринку за 2021 рік: названо найбільших імпортерів українських олій та олійних культур. URL: <https://agrigator.com.ua/2022/02/11/rezultaty-olijnoho-rynku-za-2021-rik-nazvano-najbilshykh-importeriv-ukrainskykh-olij-ta-olijnykh-kultur-latifundist/>
24. У 2021 році виручка від експорту зернових з України збільшилася на 31%. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1525190>
25. Понад 30% українських полів будуть не придатні для посіву зернових - ООН. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ponad-30-ukrainskih-poliv-budut-ne-pridatni-dla-posivu-zernovih-oon>
26. Посівна воєнного часу. URL: https://lb.ua/economics/2022/06/14/519990_posivna_voienного_chasu.html

27. Валовий збір зерна в Україні перевищив 30 млн тонн. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/valovij-zbir-zerna-v-ukraini-perevisiv-30-mln-tonn>

28. Результати роботи «Зернового коридору». URL: <https://dengi.ua/ua/agro/6910786-rabota-zernovogo-koridora-eksport-ukrainskoj-agroproduksii-sokratilsya-vdvoe>

29. Харчова промисловість: апетит хороший, але є над чим працювати. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kharchova-promislovist-apetit-khoroshij-ale-je-nad-chim-pratsjuvati.html>

30. У 2022 році зростає експорт української агропродовольчої продукції лише до країн Євросоюзу – Микола Пугачов. URL: http://naas.gov.ua/newsall/newsukraine/?ELEMENT_ID=7751

References:

1. The term of the grain agreement between Ukraine and the Russian Federation is expiring. URL: <https://agroppravda.com/news/agrobiznes-life/18853-termin-zernovoi-ugodi-mizh-ukrainoju-ta-rf-splivaye>. (in Ukrainian).

2. Aisele Ines. Russia's war against Ukraine and grain: five facts. URL: <https://www.dw.com/uk/viina-rosii-proty-ukrainy-ta-zernovi-piat-faktiv/a-62642948>

3. Foreign trade of Ukraine. 2021. Statistical collection. Kyiv: Derzhstat of Ukraine, 2022. 133 p. (in Ukrainian).

4. Gadzalo, Y. M., Luzan, Yu. Ya. (2021). Foreign economic activity and effectiveness of functioning of the agrarian sector of the economy of Ukraine. *Economy of agro-industrial complex*, 2021, no. 4, pp. 6–17. (in Ukrainian).

5. Lupenko, Y. O., Pugachev, M. I., Dukhnytskyi, B. V. (2015). Formation of global and regional markets of agricultural raw materials and food: monograph: edited by. Yu. O. Lupenko, M. I. Pugacheva. Kyiv: NNC "IAE", 2015. 320 p. (in Ukrainian).

6. Pugachev, M. I. (2019). Development of foreign trade in agro-food products. *Economy of agro-industrial complex*, 2019, no. 3, pp. 6–13. (in Ukrainian).

7. Ostashko, T. O. (2018). Peculiarities of China's trade policy and the prospects of Ukraine's exports to the People's Republic of China. *European scientific journal of economic and financial innovation*, 2018. Pp. 31–43. DOI: <https://doi.org/10.32750/2018-0104>. (in Ukrainian).

8. Varchenko, O. M., Krysanov, D. F. (2020). Foreign economic activity of agribusiness subjects in the context of Ukraine's integration into the EU internal market. National economic activity and international economic relations: current state and development trends: col. monograph.. Poltava: PP "Astraya", 2020. P. 108–118, 242–243. (in Ukrainian).

9. Yatsenko, O. M., Karasyova, N. A. (2017). Euro-entrepreneurship: prospects and threats of realizing the potential of the free trade zone of Ukraine with the EU in the agricultural sector. *World economy and international economic relations*, 2017, Issue 15, pp. 36–47. (in Ukrainian).

10. Krysanov, D. F. (2002). Economic and ecological problems of the food industry of Ukraine. Kyiv: Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2002. 248 p. (in Ukrainian).

11. Us, I., Havrylenko, N. (2022). The impact of the war on foreign trade of Ukraine (based on the results of the first half of 2022). Center for Foreign Economic Research of NISD. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-08/_us-gavrilenko-tablici_merged_0.pdf. (in Ukrainian).

12. Krysanov, D. F. (2016). Integration of the agro-food sector of Ukraine into the unified regulatory space of the European Union: monograph; National Academy of Sciences of Ukraine, State University of Economics and predicted National Academy of Sciences of Ukraine". Kyiv, 2016. 368 p. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>. (in Ukrainian).

13. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand // Official Gazette of Ukraine. 2014. No. 75. Art. 2125. (in Ukrainian).

14. Tatyana Kushnerik. It became known how many Ukrainian enterprises have the right to export to the EU. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/derzhprodspozhivsluzhba-povidomila-skilki-ukrajinskih-pidprijemstv-mayut-pravo-eksportu-do-jes-812308.html>. (in Ukrainian).

15. Current status of NAAU at the international level. URL: <https://www.naaau.org.ua/17-mizhnarodna-diialnist>. (in Ukrainian).

16. Strategy for the development of exports of agricultural products, food and processing industry of Ukraine for the period until 2026. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 10, 2019 No. 588. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-eksportnu-strategiyu-shchodo-agrarnovi-produkciyi-do-2026-roku>. (in Ukrainian).

17. Ukraine celebrates 10 years of WTO membership. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-vidznachaye-10-rokiv-chlenstva-v-sot>. (in Ukrainian).

18. Statistical Yearbook of Ukraine for 2010. Kyiv: August Trade LLC, 2011. 560 p. (in Ukrainian).

19. Statistical yearbook of Ukraine for 2015. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2016. 575 p. (in Ukrainian).

20. Demchak, I. M., Mytchenok, O. O., Trofimova, G. V. Et al. (2020). Foreign trade circulation of agricultural products. Kyiv: Research Institute "Ukragropromproductivnist", 2020. 50 p. (in Ukrainian).

21. Ukraine exported a record amount of sunflower oil last year. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3196114-ukraina-torik-eksportovala-rekordnij-obsag-sonasnikovoi-olii.html>. (in Ukrainian).

22. Ukraine broke the poultry meat export record in 2021. URL: <https://latifundist.com/novosti/58256-ukrayina-onovila-rekord-eksportu-myasa-ptitsi-u-2021-rotsi#:~:text=> (in Ukrainian).

23. Results of the oil market for 2021: the largest importers of Ukrainian oils and oil crops are named. URL: <https://agri-gator.com.ua/2022/02/11/rezultaty-olijnoho-rynku-za-2021-rik-nazvano-najbilshykh-importeriv-ukrainskykh-olij-ta-olijnykh-kultur-latifundist/>. (in Ukrainian).

24. In 2021, revenue from grain exports from Ukraine increased by 31%. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1525190>. (in Ukrainian).

25. More than 30% of Ukrainian fields will not be suitable for sowing cereals - UN. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ponad-30-ukrainskih-poliv-budut-ne-pridatni-dla-posivu-zernovih-oon>. (in Ukrainian).

26. Wartime sowing. URL: https://lb.ua/economics/2022/06/14/519990_posivna_voiennogo_chasu.html. (in Ukrainian).

27. Gross harvest of grain in Ukraine exceeded 30 million tons. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/valovij-zbir-zerna-v-ukraini-perevisiv-30-mln-tonn>. (in Ukrainian).

28. Results of the "Grain Corridor" work. URL: <https://dengi.ua/ua/agro/6910786-rabota-zernovogo-koridora-eksport-ukrainskoj-agroproduksii-sokratilsya-vdvoe>. (in Ukrainian).

29. Food industry: appetite is good, but there is work to be done. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kharchova-promislovist-apetit-khoroshij-ale-je-nad-chim-pratsjuvati.html>. (in Ukrainian).

30. In 2022, the export of Ukrainian agro-food products will grow only to the countries of the European Union - Mykola Pugachev. URL: http://naas.gov.ua/newsall/newsukraine/?ELEMENT_ID=7751. (in Ukrainian).

Annotation

Shust O. A., Varchenko O. M., Krysanov D. F., Varchenko O. O., Verniuk N. O.
Foreign economic activities of ukraine's agriculture subjects under the conditions of growing threats and upgrades

The subject of the research is a set of theoretical, methodological and applied aspects of foreign economic activity of the subjects of agrarian entrepreneurship of Ukraine in the conditions of increasing external threats and upsurges. **Goal.** Summarize the specifics and results of export activities in conditions of periodic crises and local peaks in foreign trade in agricultural products, develop theoretical principles and practical recommendations aimed at strengthening the resistance of agro-food structures to crisis phenomena and processes.

Methods. The basis of the conducted studies were general scientific and special methods of cognition: abstract logic, retrospective analysis and inter-peak and inter-crisis comparisons - for the formation of a conceptual and categorical apparatus, the study of the impact of agrarian crises on the scale and geography of the export activity of agro-industrial complex entities; system analysis, structuring and identification - for the development of methodical approaches and periodization of export activities of agribusiness entities, which took place under the influence of the transition of enterprises and farms of the agrarian sphere to the European model of food security and its comprehensive development; formalization, analysis and synthesis - to assess sharp changes (crisis periods and booms) in the foreign economic activity of business entities in the agri-food sector of the economy under the influence of agrarian crises; systematization of approaches to the assessment of changes in the export activity of agro-industrial complex entities, etc.

The results. The peculiarities of the export activity of agrarian business entities in the conditions of the sporadic occurrence of crisis phenomena and upswings have been revealed, the specifics of its conduct in inter-crisis and inter-peak periods and stagnation years have been revealed. The problems that inhibited foreign economic activity in the agrarian sector of the economy were systematized. Reasoned practical measures aimed at reducing the negative impact of crisis phenomena on the export activity of agribusiness entities.

Scope of application of research results. The results of the research include the theoretical and methodological foundations of the development of foreign economic activity in the conditions of the emergence of crisis phenomena and the transition to upswings and the achievement of peak peaks, which expand knowledge about the

problems and prospects for the implementation of the strategy for the development of the export of agricultural products until 2026. The obtained results can be used to deepen the theoretical studies on the improvement of the export structure of agricultural products in terms of increasing the share of processed goods, as well as in practical terms regarding directions and measures to revive the export potential of the agricultural sector in the process of eliminating the consequences of Russian aggression. This will make it possible to strengthen the resilience of the agricultural sector against crisis phenomena and prevent the export of agricultural products from falling below the indicative level.

Key words: *export activity, agrarian crises, agro-industrial complex entities, sustainable development, peak periods, agricultural raw materials, processed and finished products.*

УДК: 316.4

DOI: 10.31395/2415-8240-2022-101-2-197-207

ПРОФЕСІЙНА ТА СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ВЕТЕРАНІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ

М. І. МАЛЬОВАНИЙ, доктор економічних наук

Ю. В. УЛЯНИЧ, кандидат економічних наук

О. Д. ПІДЛУБНА, викладач

Уманський національний університет садівництва

У статті розглядається вагомість професійної та соціальної адаптації військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей в Україні. Вивчено поняття професійної та соціальної адаптації та виокремлено власне їх трактування. Досліджено зміни в підходах до розуміння професійної діяльності та розкрито зміст соціальних навичок сучасного працівника.

Розглянуто модель соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей за методологією проєкту «Норвегія – Україна». Вивчено та проаналізовано позитивний досвід проєкту «Перепідготовка та соціальна адаптація військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей в Україні. Інтеграція моделі проєкту «Норвегія – Україна» в державну систему» в Уманському національному університеті садівництва за програмою «Організація власного бізнесу в садівництві та овочівництві».

Ключові слова: *військовослужбовці, ветерани, соціальна адаптація, професійна адаптація, проєкт, допомога.*

Постановка проблеми. Проблема соціальної адаптації військовослужбовців та ветеранів війни в Україні є актуальною, з кожним роком рівень цієї проблеми ще більше висвітлюється в ЗМІ, зустрічається в повсякденному житті та все більше людей відносяться до зазначеної категорії осіб в умовах повномасштабного вторгнення рф на територію України.